

УДК 343.98

ЩОДО ПОНЯТТЯ СЛІДЧИХ ПОМИЛОК ТА ПРИЧИН ЇХ ВИНИКНЕННЯ

*Маланчук Петро Михайлович,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства ННІ права,
Сумський державний університет*

*Маслак Олександра Володимирівна,
студентка IV курсу ННІ права,
Сумський державний університет*

Стаття присвячена дослідженню проблеми помилок слідчих, як службових осіб, які уповноважені здійснювати кримінально-процесуальну діяльність. У статті здійснено аналіз етимологічного та семантичного розуміння поняття «помилка», на основі якого сформульовано його загальне розуміння. Встановлено, що в основі помилкового сприйняття дійсності знаходиться не тільки складність самого процесу пізнання об'єкта дослідження, а й рівень психічного та інтелектуального розвитку самого «дослідника». Автори зазначають, що помилки – явище, притаманне будь-якому роду діяльності, у тому числі й діяльності слідчих. У статті на основі комплексного правового аналізу думок вчених, висвітлених у працях, статтях та монографіях щодо криміналістичного дослідження явища слідчих помилок виявлені його головні відмінні ознаки. Акцентується увага на тому, що добросовісність здійснення слідчої помилки є тим фактором, який дозволяє відрізнити її від посадового проступку та злочину проти правосуддя. Із урахуванням сукупності виділених істотних властивостей слідчої помилки запропоновано визначення цього поняття. Спираючись на загальне тлумачення поняття «причинність», розкрито поняття «причини слідчих помилок» як сукупності обставин, на підставі яких виникають слідчі помилки та які сприяють їх подальшому вкоріненню. З'ясовано, що єдиної класифікації причин слідчих помилок у дослідників цього явища немає. Наведено приклади класифікацій причин слідчих помилок за найсуттєвішими критеріями поділу. Зосереджується увага на тому, що при здійсненні диференціації причин виникнення слідчих помилок слід враховувати той факт, що динамічність правозастосовчої практики з кожним днем породжує все більше нових причин слідчих помилок, кожна з яких може мати різний прояв в тій чи іншій справі. Авторам видається найдоцільнішим поділяти причини слідчих помилок за сутнісною характеристикою на ті, що виступають причиною вчинення помилок такого виду та причини їх збереження. Проведене дослідження дає підґрунтя для розробки ефективних рекомендацій щодо усунення та запобігання слідчим помилкам.

Ключові слова : помилка, слідча помилка, слідчий, класифікація причин слідчих помилок, кримінальне провадження.

Malanchuk P. M., Maslak O. V. About the Concept of Investigative Mistakes and the Causes for Their Occurrence. The article is devoted to the investigation of the problem of mistakes of investigators, as officials who are authorized to carry out criminal-procedural activities. The article analyzes the etymological and semantic understanding of the concept of "mistake", on the basis of which

its general understanding is formulated. It is established that the basis of a false perception of reality is not only the complexity of the process of learning the object of study, but also the level of mental and intellectual development of the "researcher". The authors note that mistakes are a phenomenon that inherent in any kind of activity, including the activities of investigators. In the article, on the basis of a comprehensive legal analysis of the opinions of scientists, highlighted in the writings, articles and monographs on the forensic investigation of the phenomenon of investigative mistakes found its main distinguishing features. Attention is drawn to the fact that the integrity of the commission of an investigative mistake is a factor which makes it possible to distinguish it from official misconduct and a crime against justice. Taking into account the set of distinguished essential properties of the investigatory mistakes, the definition of this concept is proposed. Relying on the general interpretation of the notion of "causality", the concept of "the causes of the investigatory mistakes" is disclosed as a combination of circumstances on the basis of which there are the investigatory mistakes and which contribute to their further preservation. It is revealed that there is no single classification of causes of the investigatory mistakes in the researchers of this phenomenon. Examples of single classification of causes of the investigatory mistakes for the most important criteria of division are given. The focus is on the fact that, when you are differentiating the causes of the investigatory mistakes, you should take into account the fact that every day the dynamism of law enforcement practice generates more and more new causes of the investigatory mistakes, each of which can have a different manifestation in one or another case. The authors believe that it is the most appropriate to divide causes causes of the investigatory mistakes according to the essential characteristic those that serve the cause of committing mistakes of this type and the reasons for their conservation. The research provides the basis for developing effective recommendations for the elimination and prevention of the investigatory mistakes.

Keywords : mistake, investigatory mistake, investigator, classification of causes of the investigatory mistakes, criminal proceedings.

Постановка проблеми. В Україні органам досудового слідства відведена ледь не найголовніша роль у закладенні міцного фундаменту для реалізації провідних завдань кримінально-правової політики держави. Проте, у сучасній правоохоронній практиці все частіше зустрічаються випадки допущення слідчими помилок, що тягнуть за собою низку негативних наслідків як для розслідування окремої справи, так і для кримінального судочинства в цілому. Так, саме слідчі помилки є причиною втрати доказів, незаконних затримань осіб за підозрою у вчиненні злочину, необґрунтованому засудженні невинуватих тощо. Хоча дослідженням цієї проблеми займалася велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, проте доцільно констатувати факт існування значного кола питань, що на сьогодні не знайшли свого остаточного вирішення, зокрема, серед науковців немає єдності у визначенні поняття слідчих помилок, їх ознак та класифікації причин їх виникнення, що і спонукало до вивчення цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі питання, пов'язані зі слідчими помилками, розкриваються у працях, статтях та монографіях таких вчених як: В. І. Власов, І. І. Когутич, О. В. Омельченко,

М. С. Карпов, О. Р. Михайлишин, А. Б. Марченко, О. Б. Соловйова, М. С. Токарева, С. А. Шейфер, Р. С. Белкін та ін.

Мета статті – комплексне дослідження думок вчених, висвітлених у працях, статтях та монографіях щодо криміналістичного дослідження явища слідчих помилок, зокрема їх поняття та причин виникнення.

Виклад основного матеріалу. Із семантичної точки зору помилки розглядаються як умовиводи суб'єкта визначеної діяльності, які не відповідають оцінюваним ним явищам об'єктивної дійсності, а також ненавмисні дії такого суб'єкта, що є результатом цих умовиводів. В етимологічному розумінні помилка – це «неправильність у діях і думках» [6, с. 152]. Тлумачний словник містить майже аналогічне визначення цього поняття, трактуючи його як неправильну думку, хибне уявлення про когось чи щось, а також неправильність у вчинках, діях; оґріх, хибу [10, с. 556]. Таким чином, у загальному розумінні помилкою є ненавмисне спотворене сприйняття об'єктивної дійсності, що супроводжується прийняттям хибних рішень із того чи іншого питання. В основі такого помилкового сприйняття є не тільки складність самого процесу пізнання об'єкта дослідження, а й рівень психічного та інтелектуального розвитку самого «дослідника». Із

огляду на це логічно буде стверджувати, що помилки притаманні будь-якому роду діяльності, у тому числі й діяльності слідчих.

Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, присвячених вищевказаним слідчим помилкам, згоди вчених щодо тлумачення цього поняття так і не досягнуто. Зокрема, В. І. Власов зазначає, що слідча помилка являє собою будь-яке ненавмисне порушення закону, недолік і прорахунок, допущений під час заведення і розслідування кримінальних справ, всіляка неправильність процесуальної діяльності, у тому числі і в процесі мислення відповідної компетентної особи [2, с. 67]. Р. С. Белкін подає таке визначення терміна «слідча помилка»: «недосягнення слідчим позитивного результату внаслідок обрання непідходящих форм діяльності при сприйнятті та аналізі інформації, а також оцінці слідчої ситуації і прийнятті та реалізації відповідних рішень [1, с. 230]. Аналіз зазначених тлумачень дає підстави дійти висновку, що цими науковцями слідча помилка головним чином трактується як відступ слідчого від вимог кримінального процесуального закону під час здійснення провадження у справі, а також невиконання належних процесуальних дій задля всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи, наслідком чого є прийняття незаконних рішень, тобто поняття висвітлюється із процесуальної точки зору. Однак, на наш погляд, при характеристиці цього явища слід враховувати і його психолого-правовий характер. Тому найбільш влучним нам видається визначення слідчої помилки, запропоноване І. І. Когутичем. Так, дослідник слідчою помилкою вважає неусвідомлено неправильні дії або бездіяльність слідчого, направлені у відповідності з його суб'єктивним поглядом на успішне досягнення завдань кримінального судочинства і, як правило, відображені в прийнятті підсумкового або проміжного процесуального рішення, незаконність і необґрунтованість якого відображені судом у відповідному акті реагування [5, с. 124]. Із огляду на це, абсолютно логічним є лаконічне тлумачення слідчої помилки як оцінки, думки слідчого, які помилково він вважає вірними, правомірними, а також адекватними ситуації [8, с. 100]. Хибною, на нашу думку, є точка зору Омельченка О. В., який трактує слідчу помилку як помилку, допущену слідчим навмисно в силу ігнорування вимог закону, що оцінюються ним як незначні і несуттєві для розслідування і не перешкоджають досягненню завдань кримінального судочинства [11, с. 138], оскільки саме добросовісність здійснення слідчої помилки є тим фактором, що дозволяє відрізнити

помилки такого роду від посадових проступків чи навіть злочинів проти правосуддя.

Окрім зазначеної ознаки добросовісності здійснення, аналіз матеріалів слідчої практики та наукової літератури з даного питання дозволяє виділити наступні ознаки досліджуваного явища:

1) галуззю здійснення такої помилки є слідча діяльність, а суб'єктом помилкових суджень відповідно – слідчий;

2) слідчі помилки, зазвичай, є результатом активної діяльності слідчого;

3) їх констатація здійснюється переважно вищими посадовими особами (наприклад, прокурором, суддею тощо);

4) існування певних закономірностей появи слідчих помилок, що є основою при дослідженні основних причин та динаміки їх виникнення;

5) слідчі помилки зазвичай призводять до негативних наслідків для здійснення провадження у кримінальній справі, а саме: втрата доказів; складнощі у проведенні слідчих дій; зупинення провадження тощо. До перелічених ознак, на нашу думку, слід також додати деякі істотні властивості слідчих помилок, перелічені М. С. Карповим, зокрема:

1) помилки свідчать про недотримання цільових настанов процесуального провадження;

2) усі помилки є об'єктивно протиправними та взаємопов'язаними;

3) вони являють собою порушення вимог, які визначають правомірність процесуальної діяльності;

4) вони не виступають упущеннями або прогалинами [3, с. 107].

Отже, спираючись на вищевикладене, слідчу помилку пропонуємо визначати як неправильну дію (або бездіяльність) слідчого у ході застосування кримінального чи кримінально-процесуального закону, яка є результатом його добросовісної омани й, як правило, призводить до прийняття неправильного процесуального рішення, констатація необґрунтованості та незаконності якого здійснюється переважно вищими посадовими особами в особі начальника слідчого відділу, прокурора та ін. у відповідному процесуальному документі.

Як слушно зауважує Н. І. Клименко, слідчі помилки є складним і багатограним явищем юридичної практики [4, с. 60], саме тому задля більш повного розкриття сутності досліджуваного явища необхідно також визначити основні причини його виникнення. Причинність – філософська категорія для означення моменту універсальної взаємодії предметів і явищ матеріального світу, який полягає в утворенні або породженні одними предметами і явищами – причинами, інших –

наслідків [10, с. 572]. Спираючись на загальне тлумачення поняття «причинність», причини слідчих помилок пропонуємо розуміти як сукупність обставин, на підставі яких виникають слідчі помилки та які сприяють їх подальшому вкоріненню.

Слід зазначити, що у різних авторів немає єдиної класифікації причин слідчих помилок. Так, на думку В. І. Власова, основними причинами слідчих помилок є низький рівень ділових якостей слідчого; відсутність необхідних політичних, моральних, а деяких спеціальних, необхідних для професії слідчого якостей, їх недостатній розвиток; організаційні недоліки, перенавантаження в роботі слідчого. Також, автор наголошує, що умовами, які сприяють їх вчиненню є недоліки участі адвокатів у судовому слідстві [2, с. 97]. Однак, на наш погляд, вищезазначену класифікацію не можна назвати вичерпною, оскільки вона охоплює в основному суб'єктивну сторону досліджуваного явища.

У юридичній літературі доволі часто зустрічається «трирівнева класифікація» причин слідчих помилок. Зокрема, до першого її рівня відносять безпосередні причини, що характеризують недоліки у розслідуванні конкретних справ, такі як: непроведення чи неналежне проведення слідчих чи інших процесуальних дій; суттєві недоліки у плануванні, організації розслідування кримінальних справу висуненні і перевірці версій, а також неправильна оцінка зібраних у справі доказів [9, с. 271]. Проте, на нашу думку, наведений рівень причин нагадує більше перелік слідчих помилок, аніж обставини, які їх спричиняють. Однак, не можна забувати про таку ознаку слідчих помилок, як їх взаємопов'язаність, тобто одна слідча помилка може спричинити іншу. Другий рівень складають причини слідчих помилок, пов'язані із діяльністю та особою слідчого, й умовами, у яких здійснюється слідча діяльність. Їх поділяють на дві великі групи об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних відносять: перебування на розгляді у слідчого одночасно значної кількості кримінальних справ; негативна морально-психологічна атмосфера в колективі; труднощі, що виникають з викликом свідка, призначенням і проведенням експертиз, ревізій, їх оплатою тощо; незадовільні умови роботи, слабка наукова організація праці слідчого; відсутність виконавчої дисципліни та необхідної взаємодії слідчих; недостатній відомчий контроль зі сторони начальника слідчого підрозділу за організацією і ходом розслідування кримінальних справ. Суб'єктивними причинами вважають: відсутність у слідчого відповідних професійних знань та навиків у роботі; обвинувальний нахил, некритичність і

самонавіяність слідчих при прийнятті процесуальних рішень, при оцінці отриманих даних; недобросовісне ставлення слідчих до виконання службового обов'язку з розрахунку на досягнення результатів без виконання необхідного рівня роботи. До причин, які складають третій рівень відносять дефекти правової та моральної свідомості слідчого, що визначають неправильне відношення до роботи; недоліки у підготовці слідчих кадрів і в організації підвищення їх професійного рівня; недоліки в реагуванні керівництва слідчих апаратів на слідчі помилки і інші порушення законності [9, с. 271]. Зазначена класифікація детально відображає підґрунтя досліджуваного явища, проте навіть такий розширений перелік не відображає усього їх різноманіття, оскільки динамічність правозастосовчої практики з кожним днем породжує все більше нових причин слідчих помилок.

А. Б. Марченко пропонує поділяти причини слідчих помилок на два види. Автор стверджує, що перший вид слідчих помилок породжується відступом слідчого від приписів кримінально-процесуального закону, що, як правило, виникає у зв'язку з неправильною оцінкою слідчим правомірності своїх дій (через відсутність досвіду роботи чи недостатність необхідних знань, коли слідчий суб'єктивно впевнений, що чинить правильно, відповідно до закону, тоді як у дійсності він порушує його), а виникнення другого виду, на думку дослідника, зумовлено незнанням або нехтуванням слідчим науковими рекомендаціями, розробленими криміналістикою (зокрема, вчень про криміналістичну характеристику злочинів, основ методики розслідування; тактики проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів) [7, с. 8].

О. Р. Михайлишин наводить приклад класифікації, за якою причини слідчих помилок за сферою поширення розподіляються на конкретні, особливі та загальні [9, с. 273]. Так, до конкретних причин відносяться причини помилок, які були допущені слідчими під час розслідування конкретних справ, до особливих – причини помилок в окремих видах кримінальних справ (наприклад, розслідування злочинів у сфері господарської діяльності вимагає особливих теоретичних знань та практичних навичок), загальні ж – це ті причини, що є характерними для всіх видів кримінальних справ.

Проаналізувавши вищевикладені класифікації та врахувавши той факт, що правозастосовна практика є явищем динамічним, вважаємо за доцільне закріпити більш загальну диференціацію причин слідчих помилок, розподіливши їх за

сутнісною характеристикою на ті, що виступають причиною вчинення помилок такого виду (наприклад, низький рівень освіти та недостатній практичний досвід слідчого) та причини їх збереження (наприклад, недоліки судового контролю).

Висновки. Отже, наведене вище дає підстави стверджувати, що поняття слідчої помилки потребує узгодження задля уникнення протиріч як серед дослідників цього явища, так і серед самих суб'єктів помилкових суджень – слідчих. Саме тому, слідчу помилку пропонуємо визначати як неправильну дію (або бездіяльність) слідчого у ході застосування кримінального чи кримінально-процесуального закону, яка є результатом його добросовісної омани й, як правило, призводить до прийняття неправильного процесуального рішення, констатація необґрунтованості та незаконності якого здійснюється переважно

вищими посадовими особами в особі начальника слідчого відділу, прокурора та ін. у відповідному процесуальному документі. Причини ж слідчих помилок можна перераховувати та класифікувати за безліччю різних критеріїв, однак необхідно врахувати той факт, що правозастосовна практика є процесом динамічним і з кожним днем породжує все більше нових причин слідчих помилок, кожна з яких може мати зовсім різний прояв в тій чи іншій справі, тому найбільш доцільним видається диференціація причин слідчих помилок за сутнісною характеристикою на ті, що виступають причиною вчинення помилок такого виду та причини їх збереження. Дослідження характеру та природи причин слідчих помилок стане фундаментом для розробки ефективних рекомендацій щодо усунення та запобігання слідчим помилкам.

Використана література :

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 240 с.
2. Власов В. И. Качество расследования преступлений – Ульяновск : Темп, 1985. – 180 с.
3. Карпов Н. С. Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності / Н. С. Карпов; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 119 с.
4. Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: Учебное пособие. – К. : Вища шк., 1990. – 103 с.
5. Когутич І. І. Слідчі помилки, поняття та класифікація / І. І. Когутич // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 1. – С. 123-128
6. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. – 2-е изд. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
7. Марченко А. Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. Б. Марченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 23 с.
8. Марченко А. Б. Сучасні уявлення про поняття слідчої помилки // Вісник ЛАВС ім.10-річчя незалежності України. – 2004. – № 3. – С. 99-106
9. Михайлишин О. Р. Теоретичні аспекти причин помилок у слідчій діяльності / О. Р. Михайлишин // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – С. 270-273
10. Новый тлумачний словник української мови. – Т.3. – К. : Аконт, 1999. – 927 с.
11. Омельченко О. В. Загальна характеристика слідчих помилок / О. В. Омельченко // Підпр-тво, госп-во і право. – 2008. – №5. – С. 138-139